

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De eerste persoon enkelvoud in middeleeuwse Ierse toverspreuken

Borsje, J.

Publication date

2011

Document Version

Final published version

Published in

Kelten: mededelingen van de Stichting A.G. van Hamel voor Keltische Studies

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Borsje, J. (2011). De eerste persoon enkelvoud in middeleeuwse Ierse toverspreuken. *Kelten: mededelingen van de Stichting A.G. van Hamel voor Keltische Studies*, 50, 3-5.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De eerste persoon enkelvoud in middeleeuwse Ierse toverspreuken

Hocus pocus pilatus pas

Ik wou dat jij een kikker was!

Kleine kinderen weten goed hoe je een toverspreuk kunt maken: wat mysterieuze, raadselachtige woorden en een uitspraak die de werkelijkheid beoogt te beïnvloeden of te veranderen. Vaak vinden we in zogenaamde toverspreuken de eerste persoon enkelvoud: de wens om de werkelijkheid te veranderen wordt dan in de ik-vorm geformuleerd.

In middeleeuwse Ierse toverspreuken speelt ook regelmatig het gebruik van de eerste persoon enkelvoud (of, minder vaak, meervoud) een belangrijke rol. Zo vinden we voorbeelden van Ierse en Latijnse werkwoordsvormen in de eerste persoon enkelvoud: *admuiniur*, 'ik roep op/aan', *tessurc*, 'ik red', *adoro*, 'ik aanbid', *argairim*, 'ik verhinder', *benaim*, 'ik sla', en *marbu*, 'ik dood'. Daarnaast is er veelvuldig gebruik van persoonlijke voornaamwoorden, vooral in de eerste en tweede persoon. De 'ik' kan optreden als degene die de werking van de toverspreuk ondergaat: *dumesurcsa*, 'ik red mijzelf', *díuscart díim*, 'verwijder van mij', *salva me*, 'red mij', en als degene die een ander met zulke woorden behandelt: *fóirimse do shúile*, 'ik genees je ogen'. Ten slotte verwijzen bezittelijke voornaamwoorden naar de eerste persoon enkelvoud, zoals in *mo epaid*, 'mijn toverspreuk', *mo éle*, 'mijn genezingspreuk', en *lorica mei capitis*, 'het pantser van mijn hoofd'. Bezittelijke voornaamwoorden worden ook aangewend om een relatie met bovennatuurlijke entiteiten aan te duiden, die aan- of opgeroepen worden, zoals in: *O lux nostra in tenibris*, *salvus nostra et vita nostra*, *agnus meus*, 'O ons licht in duisternis, onze redding en ons leven, mijn lam'.

De 'ik' in deze toverspreuken is in feite een abstracte 'lege' ik, zolang we te maken hebben met een geschreven tekst. Pas als iemand de woorden fluistert, mompelt, zingt of uitspreekt, ontvangt de 'ik' een persoonlijke invulling. Dan krijgt de tekst een context in het dagelijkse leven en worden de rollen van bijvoorbeeld genezer(es) en zieke door mensen van vlees en bloed vervuld. De 'ik' kan bovendien een extra lading krijgen. In sommige gevallen maakt een *historiola*, 'verhaaltje', over een heilige of bovennatuurlijk wezen deel uit van de spreuk, of de spreuk noemt een ander voorbeeld uit een mythisch verleden waarin de werkelijkheid eveneens op bovennatuurlijke wijze werd beïnvloed. De 'ik' stapt in het voetspoor van deze sacrale voorganger of dit bovennatuurlijke voorbeeld, en probeert de succesvolle *performance* uit het verleden in het heden na te bootsen en opnieuw in werking te stellen. Op deze manier 'versmelt' de lege 'ik' in de tekst als het ware zowel met een persoonlijke, historische 'ik' als met een mythische, heilige of bovennatuurlijke voorganger.

In deze bijdrage wil ik bespreken hoe de ervaring van deze 'versmelting' mogelijk plaatsvond in het gebruik van de toverspreuk die als tweede van drie genezingspreuken in het Stowe Missaal staat (een manuscript uit de achtste eeuw met gebeden en andere teksten voor de viering van de Mis). Ik beperk me tot de belangrijkste argumenten.

Wie de tekst in de standaardeditie van G. F. Warner en in *The-saurus Palaeohibernicus* leest, zal daarin geen verwijzing naar de eerste persoon vinden. Dennis King heeft echter opnieuw naar de tekst gekeken op *Irish Script on Screen* (Iers Schrift op Beeldscherm) en las op twee plaatsen *mo*, 'mijn'. Hij schrijft hierover in zijn weblog.¹ Ten eerste leest hij *mo* in plaats van *mc*, een afkorting voor *macc*, 'zoon', en ten tweede is *nip aupaith*, 'laat het geen toverij zijn', volgens hem te lezen als *mo aupaith*, 'mijn toverij' (*epaid* betekent letterlijk 'toverspreuk' of 'tovermiddel'). Ik heb verschillende keren naar het scherm zitten turen, maar kon het niet goed zien. Uiteindelijk heb ik professor Aibheann Nic Dhonnchadha van het Dublin Institute for Advanced Studies te hulp geroepen en zij is zo vriendelijk geweest om naar de Royal Irish Academy te gaan om het handschrift te bestuderen. De eerste correctie door Dennis King blijkt onterecht, maar de tweede is juist.

Behalve dit bezittelijk voornaamwoord is er volgens mij nog een verwijzing naar de eerste persoon in de tekst verstopt. Laten we naar de toverspreuk kijken, waarbij ik mijn eigen, letterlijke vertaling geef.

ar delc	Tegen een doorn
Macc saele án tofasci delc	De glorieuze zoon van speeksel die een doorn [er] uitknijpt.
nip hon	Laat het geen smet zijn.
nip anim	Laat het geen misvorming zijn.
nip at[t]	Laat het geen zwelling zijn.
nip galar	Laat het geen ziekte zijn.
nip crú cruach	Laat het geen bloederige bloedkoek zijn.
nip loch liach	Laat het geen afschuwelijk gat zijn.
mo aupaith líi grene	De glorie van de zon [is] mijn tovermiddel.
frisben att	Zij heelt (of: slaat tegen) een zwelling.
benith galar.	Zij slaat een ziekte.

Hoewel *macc saele án* letterlijk 'de glorieuze zoon van speeksel' betekent en naar een persoon lijkt te verwijzen, hebben geleerden deze woordgroep uitgelegd als 'een glorieuze zelf'. Whitley Stokes las eerst in het handschrift *:::: aele án*, wat hij interpreteerde als *ele án*, 'glorieuze zelf'. Heinrich Zimmer corrigeerde deze lezing als *m(ac)c saele án* en suggereerde dat *macc saele* (de zoon van speeksel) 'zelf' zou kunnen betekenen, aangezien *mac imlisen* (letterlijk: de zoon van de iris van het oog) 'pupil', *mac alla* (de zoon van een rots) 'echo', en *mac órna* (de zoon van gerst) 'whiskey' betekenen. Hij wees verder op

Bibliografie

- Best, R. I., 'Some Irish charms', *Ériu* 16 (1952) 27-32.
- Borsje, J., 'Druids, deer and "words of power": coming to terms with evil in medieval Ireland', *Approaches to religion and mythology in Celtic studies*, red. Katja Ritari en Alexandra Bergholm (Cambridge 2008) 122-49.
- Borsje, J., 'A spell called *éle*', *Ulidia 3: proceedings of the third international conference on the Ulster cycle of tales*, red. Gregory Toner en Séamus Mac Mathúna (nog te verschijnen).
- Borsje, J., 'The second spell in the Stowe Missal', te verschijnen in een feestbundel.
- Carey, John, 'Téacsanna draíochta in Éirinn sa mheánaois luath' (Magical texts in early medieval Ireland), *Breis faoinár nDúchas Spioradálta: Léachtaí Cholm Cille* 30 (2000) 98-117.
- Carney, James en Maura Carney, 'A collection of Irish charms', *Saga och Sed* (1960) 144-52.
- Ilomäki, Henni, 'The self of a charm', *Charms and charming in Europe*, red. Jonathan Roper (Basingstoke 2004) 47-58.
- Meeder, Sven, 'The early Irish Stowe missal's destination and function', *Early Medieval Europe* 13 (2005) 179-94.
- Stifter, David, 'A charm for staunching blood', *Celtica* 25 (2007) 251-4.
- Stifter, David, 'Gono mil und gweint mil mawrem', *Iranistische und indogermanistische Beiträge in memoriam Jochem Schindler (1944-1994)*, red. Velizar Sadovski en David Stifter (Wenen, nog te verschijnen) 387-412.
- Stokes, Whitley, 'The Irish passages in the Stowe missal', *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 26 (Neue Folge 6) (1883) 497-519.
- Stokes, Whitley en John Strachan, *Thesaurus Palaeohibernicus*, 2 vols (Cambridge 1901-1903; herdruk: Dublin 1987).
- Vermes, Geza, *Jesus the Jew: a historian's reading of the Gospels* (London 1973, herdruk: 1980) 160-91.
- Warner, G. F., *The Stowe missal*, 2 vols (Londen 1906-1915).
- Zimmer, Heinrich, 'Zum Stowe Missal', *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 28 (Neue Folge 8) (1887) 376-81.

De drie helden van Culhwch en Olwen

✎ IAN HUGHES

vertaling: ROZEMARIJN SCHEPEL

het verhaal *Culhwch en Olwen* bevat een Welshe versie van het internationale verhaalmotief 'Zes mannen op reis' (AT 513A), beter bekend als 'De dochter van de reus'.

In dit verhaaltype is een reus voorbestemd te worden gedood door de man of de zoon van zijn dochter. De reus probeert daarom alle mannen die zijn dochter het hof komen maken te vermoorden om zo haar eer en status als ongehuwde maagd te verdedigen, en om zo zelf in leven te blijven. De reus geeft de held een aantal opdrachten die hij moet volbrengen voordat hij met zijn dochter mag trouwen, in de hoop dat de held deze taken niet overleeft. De held weet echter, vaak met behulp van de dochter van de reus, de taken toch te volbrengen. Dan trouwt de dochter met de held, of ze krijgt een zoon van hem, en de held of zijn zoon vermoordt de reus met een vergiftigde speer.

Om de vele complexe elementen uit *Culhwch en Olwen* beter te kunnen analyseren, lijkt het me zinvol om dieper in te gaan op de verschillende lagen van de tekst. Hiermee proberen we geen *Urtext* te reconstrueren, maar slechts de lagen van de tekst door te spitten om tot de kern van het verhaal door te dringen. Ik stel daarom voor om de volgende fases aan te houden bij het bestuderen van deze belangrijkste middeleeuwse Welshe verhalende tekst.

Fase één: Het thema van 'De dochter van de reus' zoals hierboven wordt geschetst, is duidelijk aanwezig in *Culhwch en Olwen*. De reus heet Ysbaddaden, zijn dochter heet Olwen en de held heet Culhwch. In essentie gaat het verhaal over Culhwchs zoektocht naar Olwen en de taken die hij van Ysbaddaden moet volbrengen, waarna hij de reus doodt en met Olwen trouwt. Dit verhaal wordt in gang gezet door een ander thema, namelijk 'De jaloerse stiefmoeder', die haar stiefzoon dusdanig vervloekt dat hij alleen met de dochter van de reus mag trouwen. Ook zij hoopt dat de held zijn zoektocht niet overleeft.

Het is voor de hand liggend dat de reus niet zomaar wat taken verzint, maar een traditioneel herkenbaar aantal, zoals drie. Bij de opsomming van Ysbaddadens opdrachten in de manuscripten (het Witte Boek van Rhydderch, omstreeks 1350 n. Chr. en het Rode Boek van Hergest, omstreeks 1400 n. Chr.) valt op dat drie daarvan de grondslag vormen van de andere opdrachten: een schat uit de onderwereld veroveren (mogelijk de Ketel van Diwrnach, de veertiende taak op de lijst van Ysbaddaden); een veld vlas omploegen, zaaien en oogsten (de eerste en de zevende taak op de lijst); en een wild zwijn doden om met zijn slag tanden het haar en de baard van de reus te kunnen scheren en knippen (mogelijk de jacht op Ysgrithwyn Hoofdzwijn, de vijftiende taak op de lijst).

Culhwch volbrengt deze drie taken in zijn eentje of met hulp of advies van zijn toekomstige bruid Olwen. Daarna werpt hij een speer naar Ysbaddaden en raakt hem in zijn oog. (Oor-